

Keretek és korlátok

Adalékok és kontár gondolatok a testi fogyatékosok integrációjának kérdésköréhez a 20. század végének Magyarországon

Az 1980-as évek közepén egy szerényebb volumenű, ám Magyarországon akkor témájában szokatlan lehetőség megbeszélésére gyűltünk össze egy délután a Hadtörténeti Múzeumban. A szervezés is visszafogott volt, de eredményeképp egy asztalnál ült muzeológus, közművelődési szakember, gyógypedagógus, sőt, látásfogyatékos is. A témát a látás- és mozgássérültek múzeumi lehetőségei képezték.

Akkor már *Ugrin Emese* az esztergomi Keresztény Múzeumban – belga példán felbuzdulva – képzőművészeti alkotásokkal ismertette meg a látássérülteket, a Magyar Nemzeti Múzeumban *Lovas Márta* és *Kesik Gabriella*, a Budapesti Történeti Múzeumban *Felföldi Andrea* és mi, kollégáimmal, a Hadtörténeti Múzeumban rendszeresen fogadtuk a látássérültek gyermek- és felnőtt csoportjait. A Vakok Általános Iskolájának növendékei, a Mexikói úti Mozgásjavító Általános Iskola és Nevelőotthon diákjai szervezeten és rendszeresen, évente többször látogattak el közgyűjteményeinkbe.

Úgy éreztük, tágítani kellene a kört, a múzeumok körét, ahová bejáratosak a vakok és gyengénlátók, s a mozgássérültek. A tanácskozás nagy felbuzdulással zárult. Hittük, nem minden múlik a pénzen – mert az akkor is hiányzott! –, s előre tudunk lépni ezen a téren. Valóban, történt is előrelépés. A rendszeres látogatások folytatódtak, egészen a kilencvenes évek közepéig. Addigra ki is derült, milyen sérülékeny, borulékony és személyi kapcsolatokon nyugszik a szilárdnak hitt alap. A múzeumokból volt, aki állást változtatott, vagy csak túl sok lett a megnövekedett, részlegére szakadt feladat; volt, aki gyűjteményhez került, mint jómagam. A pedagógusok, különösen a gyógypedagógusok egyáltalán nem irigyelni való helyzetét sem kell ecsetelnem: túlterheltség, túlórák, a pénztelenség elleni küzdelem,

pályázatírás a támogatások reményében. Nagyjából ugyanaz a folyamat ment végbe e speciális oktatási intézményekben is, mint bárhol másutt: ennek eredményeképpen csökkent vagy megszűnt (tisztelet a kivételnek!) az iskolák szervezett közgyűjtemény-látogatása. A hosszú távú következmény szintén hasonló: olyan diáknemzedékek nőnek fel, amelyek sem családi-szabadidős programként, sem pedig az oktatásban-nevelésben nem részesülnek a kiállítás-látogatás, azaz a múlt tárgyi emlékeinek felfedezése élményében. A hasznos időtöltésre, folyamatos önművelésre szoktatás elmarad. Az összeshez képest elenyészően kevés azoknak a gyerekeknek a száma, akik a nyári táborozás, szünidei program keretében jutnak el múzeumba, foglalkozásra. Míg tíz esztendővel ezelőtt a tizennégy év alatti korosztály zöme legalább két-három múzeumban, könyvtárban megfordult tanulmányi ideje alatt, s maradandó emlékeket szerzett tárgyi kultúránk darabjairól, addig mára ijesztően megcsappant a számuk. Ne csodálkozzunk azon, ha ezek után nem képesek a kulturális örökség megbecsülésére, hanem ócska és antik közé egyenlőségjelet téve, feleslegesnek ítélik azt. Különösen szomorú ez akkor, ha belegondolunk, hogy a felnőtt testi fogyatékosok jó része az átlagnál magányosabban, elzárkózva él.

1990-ben Glasgow volt Európa kulturális fővárosa, s ebben az esztendőben az an-

Jelen cikk a Magyar Környezeti Nevelési Egyesület, a Magyar Természettudományi Múzeum és a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület Közművelődési Tagozata által szervezett *Iskola a múzeumban* című szakmai tanácskozáson (1998. november 2–3.) elhangzott előadás bővített és átdolgozott változata.

gol Nemzeti Királyi Vakok Intézete ide szervezte háromnapos nemzetközi tanácskozá- sát, az Art Horizons-t. Az a szerencse ért, hogy ezen magam is részt vehettem, és szól- hattam a magyar kezdeményezésekről. A je- lenlevők közt képviseltette magát a Louvre, a British Museum, de érkeztek vendégek a világ minden tájáról, Spanyolországtól Gö- rögországon át az északi államokig. A lehe- tőségek, az emberi segíteni akarás és találé- konyság széles palettájával szembesültünk itt. A pénzügyes, önálló, tapintható tárla- tokon, sőt a kimondottan látássérültek szá- mára létrehozott múzeumon túl találkozh- hattunk olyan kezdeményezésekkel, ame- lyek egy meglevő múzeum integráns köze- gében igyekeztek tárgyaikkal megismertet- ni őket. – És kiderült, hogy tőlünk nyugat- tabbra a történeti kiállítások bemutatása, bevonása igencsak gyerekcipőben jár; hogy a Magyar Honvédség Térképészeti Intéze- te által előállított dombortérképek, amelyek például Budapest aluljáróiról készültek, vi- lágritkaságok, csakúgy, mint az ezt a tech- nikát alkalmazó, látássérült-bemutatónak szánt *Vasarely*-képek.

Amiben előbbre jártak/járnak, mint mi, az a tudatosság. Jóformán minden előadás- ban elhangzott, hogy „minden embernek joga van a műveltséghez, művelődéshez”, s hogy ezt az Emberi Jogok Nyilatkozata 27. 1. cikkelye rögzíti. Számomra ez akkor ter- mészetesnek tűnt, s jóval később értettem meg e deklarációk valódi súlyát: ha valaki- nek joga van a műveltséghez, művelődéshez, akkor ahhoz is joga van, hogy az ezt szol- gáló intézményeket megközelítse, a műtár- gyakat vizuálisan vagy azt helyettesítő mó- don birtokba vegye. Hiába nyilatkozta ugyanis készségesen akkoriban minden ma- gyar közgyűjtemény, hogy kész, persze hogy kész fogadni a vakokat, gyengénlátókat, mozgássérülteket, elemi technikai feltételek hiányoztak ehhez és jó részük hiányzik ma is. A Budai Várnegyed közgyűjteményei közül az idő tájt egyedül az Országos Szé- chényi Könyvtárban voltak például moz- gássérültek számára is alkalmas vécék, a megközelítést, házon belüli mozgást lehető- vé tevő rámpák. Sőt, az elmúlt év, tehát 1998 elejétől kötelezőek ezek a dolgok,

miután a végre-valahára elkészült Esély- egyenlőségi Törvény ezt elő is írja a közin- tézmények számára. Azonban a magyar köz- gyűjtemények nagy része régi műemlék- épületben helyezkedik el, magas lépcsősor- ok tarkítják, lift vagy van, vagy nincs, s ke- vés az a szerencsés intézmény, amelynek funkcionális átépítése során a tervezők a testi fogyatékosok lehetőségeit is figyelem- be veszik. Néhány esztendeje Phare-támo- gatásból sor került a Budapesti Történeti Múzeumban egy lépcsőlift felszerelésére, amely óriási előrelépést jelent e téren és üdítő például szolgálhat más múzeumok számára. Ūröm azonban az örömben, hogy e technikai szerkezetre saját költségvetésé- ből nemigen futotta volna...

A tudatosság azonban nemcsak e téren fogható meg. Szomorú, de igaz, hogy amíg a normál alsó tagozatosak és a vele azonos korú látássérültek csoportja, akiket nem kísérleti jelleggel hoztunk össze, csupán „összefutottak” nálunk, igen jól megvolt egymással, a gyerekeket semmi a világon nem feszélyezte a látás hiányával kapoco- latban, addig ezt már a nagyobb gyerekek- kel nem lehetett – tudatosan – megtenni. Va- laha úgy tanultam pedagógiából, hogy „kialakult bennük a másság észlelése”, de tudomásom szerint itt következne a toleran- ciára nevelés fáradságos munkája. Akkor ta- lán nem fordulhatna elő, hogy a jóakarátú (felnőtt) látogató imigyen reagál a mú- zeumba igyekvő felnött vakok láttán: „Sze- gények, hát ezeket meg minek iderángatni?” Pedig csupán azt kellett volna egykor megértetni vele – s nemzedékekkel! –, hogy a látássérült számára a „látom” kifejezés él, tartalommal bír, csak automatikusan a tapin- tást, a kézbevételel érti alatta. Odáig kelle- ne eljutni, hogy egy osztály vagy csoport lá- tás-, illetve mozgáskorlátozott megjelené- sére ne reagáljon a környezet tola- kodó kí- váncsisággal, borzongó sajnálkozással, ne- tán megütözéssel vagy lenézéssel. Ugyanis az igazi pszichés sokk a sérültet éri, kíséri el nagyon hosszú ideig, keseríti el. Ūreg, rég halott idegenvezető barátnőnk, *Sziky Lászlóné*, Joli néni, aki először „kardoskodta be” a nagyobb közgyűjteményekbe a Vakok és Gyengénlátók Szövetségének Wesselé-

nyi Sportkörét, alkalmanként 15–20 felnőtt látássérültet, családtagokkal, mondta volt egykor használati utasításként: „Ne sajnáld őket. Kísérd át őket az utca túloldalára, ha csak arra van időd, beszélj velük, mint bármely látóval. Ha pedig úgy érzed, hogy többet szeretnél tenni értük, a saját területedet tedd járhatóbbá a számukra. És rá fogsz jönni, hogy semmi különbség sincs köztetek (csak te egy kicsit jobban látsz).” Igaza volt. És ugyanez az elv, a természetes viselkedés kívánalma alkalmazandó bármely testi fogyatékosra. Akkor nem fordulhat elő, hogy 1848-as kiállításunkban – az erre előzőleg lelkileg a tárlatvezető által felkészített – középiskolás osztály szabályosan zavarba jöjjön a hetedikes, kocsijukkal hál’ isten vígan mozgó mozgássérültektől, s feszengjen velük egy teremben tartózkodni – az úgymond egészségesek nem tudtak mit kezdeni a helyzettel. Pedig csak két osztály találkozott egy múzeumi kiállításon.

Nem tudom, teret kap-e ma az oktatásban a másságra való reagálás kérdése. Szó esik-e arról, hogyan kell viselkedni egy látássérülttel?

A mozgáskorlátozottak esetében sem kell teljesíthetetlen kötelmekre számítani. Sérültségük mértéke, milyensége változó, ettől függ, mennyire szorulnak rá a segítségünkre. Lehet, hogy csak odanyújtott karunk kell a támaszkodásra, lehet, hogy elégséges a gurulószéket bekormányozni a liftbe. Ne habozzunk végiggondolni, milyen segítséget igényel egy mozgássérültnek az

épületbe való bejutás, s ezt időben, előre tudassuk az érintettel!

Csak gyakorlatban lehet kitapasztalni, hogy hol húzódik a kényes határ tolakodás, felesleges gondoskodó körbeugrálás vagy a természetes segítségnyújtás között. Hogy öt perc fesztelen beszélgetés után már nem zavaró a testi fogyatékos mássága.

Igazán akkor lehetnének elégedettek, ha ezt a szemléletet – nemcsak elsajátítva, hanem – magunkévá is téve, mindezt az oda-

figyelést társadalmi szinten: múzeumokban és galériákban, színházakban és bemutatóhelyeken, mozikban, művészeti központokban, zenedékben, könyvtárakban, kutatási központokban, könyvesboltokban, bevásárlóközpontokban, állomásokon és repülőtereken, bankokban és szállodákban egyaránt tapasztalhatnánk. Mert az esélyegyenlőség arra is utal, hogy egy baleset, betegség vagy éppen idős kora folytán egészséges ember is hamar szembetalálhatja magát hasonló problémákkal. Nem a testi fogyatékos számára, hanem mindenki – akár a babakocsit toló édesanya – könnyebbségére is érdemes lépcső mellett

- Attól kezdve, hogy nem kell szégyenlősen koncentrálni arra, hogy véletlenül se érintsünk látásra vonatkozó kifejezést, mert akkor biztos,

hogy becsúszik a „malőr”, ami csupán akkor válik azzá, amikor zavarában a látó delikvens elhallgat?

- Miként érintsünk meg egy vakot kísérés címén? Ragadjuk karon? Vagy terelgessük magunk előtt? Hogyan vezessük le biztonságosan a lépcsőn, segítsük át egy keskenyebb ajtónyíláson, küszöbön?

Hogyan segítsük leülni?

- Miként beszéljünk nekik színekről, méretekről, úgy, hogy az értékelhető információ legyen a számukra? Mi az, amit meg szabad vagy meg kell kérdeznünk állapotukkal kapcsolatban?

rámpát, liftet, szélesebb, könnyen feltároló ajtót alkotni, amit minden éppen rászoruló használhat.

Sajnálni persze könnyebb a testi fogyatékos, egyszerűbb. Nálunk jó darabig az idős teremőrökön látszott a szánakozás, ha mozgássérülttel vagy látásfogyatékoskal mentünk kiállítást nézni; persze, szorongtak a balesetveszély és a kiállított tárgyak épsége miatt is. Ma természetesnek veszik a

megjelenésüket, maguk is bekapcsolódnak a foglalkozásokba, ha valamelyik nebuló aztán elgondolják, hogy a koruknak megfelelő viselkedést, kiállításhoz illő magatartást. Ezt a követelménytámasztó egyenértékűséget a múzeumlátogatás során jó néven veszik a korlátozott gyerekek, sőt, az őket kísérő nevelők, pedagógusok is.

Szintén ugyanide tartozik az, hogy irgalmas szamaritánusnak véljük azt, aki a fogyatékosok ügyében szól vagy cselekszik. Valamiféle csodabogárnak. Pedig ez kellemes, hogy a természetes legyen. S itt látom én a pedagógus, a nevelő hallatlan nagy felelősségét.

Integráció – ennek is hányfajta értelmezését hallottam már! Integrálni kell a testi fogyatékosokat a társadalomba. Csakhogy ez egyfelől szellemi integrációt jelent – erről bátorítottam beszélni eddig –, másfelől az elhelyezésükre létrehozott speciális intézmények kapujának tényleges megnyitását. Ennek során persze számolni kell azal, hogy a testi fogyatékos – akár csak bárki más! – többé-kevésbé szorong, ha elhagyja megszokott környezetét. Mindazonáltal nem lehet úgy integrálni őket a társadalomba, hogy zárt, igaz, számukra kialakított világukba viszem a múzeumot, színházat, koncertet! Ez – ha csak ezt alkalmazom – végső soron önzés; igaz, kényelmesebb megoldás. A párhuzam itt is önkéntelenül kínálkozik: ahogyan egy iskola is válhat olykor kiállítás vagy múzeumi foglalkozás stb. színterévé. De nem kizáró-

lag ez a megoldás, hiszen – és ebben sincs különbség – változatosság gyönyörködtet igazán.

Itt az ideje, hogy színt valljunk s megnézzük: hogyan zajlik mindez életünk egy csepp szeletén, a múzeumokban?

Az igazi integráció számunkra a múzeumba való becsalogatással kezdődik. Arra semmilyen adat nincs, hogy egyénileg hány látás- vagy mozgássérült jár vagy jut el múzeumba. Tudjuk azonban, hogy a

szoktatást, az igény kialakítását gyermekkorban el kell kezdeni. S ezen a téren viszont lehet is, kell is cselekednünk; lehetőséget teremthetünk, hiszen a gyógypedagógus, a nevelő túlterheltsége dacára is örömmel fogadja az ajánlatot. Itt jegyzném meg, hogy leg-hűségesebb és legel-szántabb pedagógus ismerősöm, kíméletlen konokságot tanúsítva, évente több ízben is elhozza tananyaghoz kapcsolódó tárlatnézésre, foglalkozásra tanítványait, akik történetesen mozgáskorlátozottak. Ezek a látogatások sok vidámsággal telnek, számunkra, múzeumiak számára katarzisszerűek. Megérkezik a busz, kiszáll

belőlük több-kevesebb segítséggel egy csapat gyerek, egy részük – mintha otthon lenne (hiszen kiskora óta rendszeresen megfordul itt) indul a lift felé. Részünkről is megkezdődik a csapatmunka: a fegyveres örök, kollégáim mozgásukban segítik a csemetéket a kiállításig. Az ő révükön került például pihenőhely kialakításra az 1848-as kiállítás, s vált az közkedvelté minden látogató esetében.

- Számolnunk kell a parkolási lehetőséggel, esetlegesen előre kijelölt helyen. Le kell írunk a bejárat kinézetét (lépcső, egy/kétszárnyú ajtó, segítségkérési lehetőség, rámpa, sima járda stb.), a padozat minőségét: szőnyeg, kövezet, tégl, márvány stb., hogy mindez ne okozzon kínos kényelmetlenséget odaérkezéskor:
- Gondoskodnunk kell leülési lehetőségről, akár gyakrabban is, mint azt az egészséges igényelné.
Gondolnunk kell a természetes szükségletekre, azaz az átalakított mellékhelyiség(ek) elhelyezésére.
- Fel kell mérni, hogy telefon van-e ülő helyzetből is elérhető magasságban s megközelíthető-e kerekessel?

Szükséges-e valamely speciális módszer a mozgássérültek eredményes múzeumlátogatásához?

Érthetően lassúbb a közlekedési tempó, nagyobb türelem kívánatik a helyváltoztatáshoz. Ebből következően a muzeológusnak/tárlatvezetőnek célszerű a tárlónkénti meg-megállás helyett a teremben központi helyen megállni (ő már látta a kiállítást), és onnan irányítani a társaság nézelődését. Másfelől számolni kell pihenők beiktatásával, a fizikai fáradtságon túl nagyobb volumenű kiállítási egység esetében pedig az intellektuális kimerüléssel is. Utóbbit szerencsésen ellensúlyozhatjuk egy rövid manuális foglalkozás beiktatásával, mint tettük nálunk a huszáruha zsinórozásával, amely, noha sok volt köztük a kézsérült, nem remélt sikert aratott a gyerekek körében, mialatt a nevelőtanárok keményen megküzdöttek ugyanezzel. Kipróbáltuk a feladatlapos kiállításfeldolgozást is, de ezt már a kiállítást ismerő csoportokkal (általában három–négy fő) célszerű megtenni. (A csoportok összeállításánál számolni kell a korlátozott mozgással, a kézsérülésekkel, esetleges enyhe gyengénlátással). Arra is oda kell figyelni, hogy bár a gyerekek az átlagnál sokkal inkább figyelmesek egymással, mégis el kell valahogyan rendeződniük a látnivaló körül, s ez is időt vesz igénybe.

A látássérültek esetében ennél speciálisabb eszközökhöz kell folyamodnunk.

„Tapintható múzeum” – Hands-On exhibition – vakok és gyengénlátók számára szervezett múzeumi foglalkozás formát értünk alatta, melynek során a tárgyakat a résztvevők tapintás útján érzékelhetik.

A mi múzeumunk 1984 óta nyújtott rendszeresen lehetőséget anyagának ilyen megismeréséhez. Célunk az, hogy saját példánk révén átfogó képet adjunk a magyar múzeumokban folyó munkáról; arról, milyen is egy kiállítás, milyen speciális anyagokat, tárgyakat gyűjt a Hadtörténeti Múzeum.

A sok üvegfelület miatt azonban mindezt nem kiállítások segítségével tesszük meg. Próbálkoztunk azzal, hogy egy-egy kért történelmi korszakot mutattunk be a kiválasztott tárgyakon keresztül, azonban ez nem igazán vált be. Egyfelől az időtényező miatt:

ahhoz, hogy mindenki alaposan kézbe vehesse, az összes információt megkapja, összesen maximum tizenöt különböző típusú tárgyat (zászló, szobor, fegyver, egyenruha, lőszer, makett) „vethettünk be”. Másrészt viszont azt tapasztaltuk, hogy látogatóink – legyenek gyerekek vagy felnőttek – a tárgyak valamelyikét ugyan jól megjegyezték, a másikról viszont a legközelebbi alkalomig (akár egy héten belül is) teljesen elfeledkeztek. A bevésés tehát nem volt tartós, s ez őket még jobban elkésérette, mint minket. Ekkor tértünk át arra, hogy muzeológus kollégáim az egyes gyűjteménycsoportokat ismertették, ha kellett, több tételben. A zászlógyűjtemény bemutatásakor szó esett például a zászló kialakulásáról, heraldika és zászló kapcsolatáról. Az ismertetést eredeti tárgyak és másolatok, valamint segédletek kézbeadása kísérte. Hasonló módon mutattuk be az egyenruha-, a felszerelés- és a numizmatikai gyűjteményt, sőt, miután erre igény támadt, a könyvgyűjteményt is, kötetáblákon, papírfajtákon, könyvfajtákon és -méreteken át közelítve meg a témát. Sőt, amire a kiállításberendező kolléga büszke: elülső üvegétől megfosztott vitrinekhez, tárlókhöz, azaz bontott kiállítási installációhoz vittük le tárgymásolatokkal a gyerekeket, hogy ők is érzékeljék a tradicionális történelmi kiállítás miliójét, kipróbálhassák a kiállításépítés – gyakorlatból tudjuk – semmihez sem hasonlító élményét.

Elnagyolt ismertetéséből is vétek lenne kihagyni a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumában *Felföldi Andrea* által megszervezett két egymást követő Tapintható Tárlatot, amelyek az első magyarországi, kimondottan látássérültek számára készült képzőművészeti kiállítások voltak, jelentős szakmai visszhanggal. Továbbá azt, hogy a szentendrei skanzenben is adott már a lehetőség a látássérültek kiállításnézésére.

Bizonyára sokan emlékeznek még a Láthatatlan kiállításra! Nemcsak azért emlékezetes ez a kiállítás, mert egész nyitvatartási ideje alatt – melyet meg is hosszabbítottak – csupán előjegyzéssel lehetett bejutni, hanem azért is, mert egy olyan integrációs, a látássérülteket saját, megélt élménnyel „demonstráló” bemutatóról van szó, amelyet

nyugodt lélekkel be lehetne illeszteni a társadalmi szocializációs folyamatba, az általános nevelésbe. A diákok is könnyen elfogadnának egy ilyen vagy hasonló formát – mutatja ezt az is, hogy a látogatók 79%-a közülük került ki. Aki ott járt, és a maga bőrien tapasztalhatta – ha viszonylag csekély időn át is – a vakság érzését, soha nem felejtí el e kiállítást. És remélhetőleg soha nem felelti azt sem, hogy milyen jól esett a látássérült természetes segítőkészsége a szokatlan helyzethez illeszkedés során. Nagymértékben hozzájárult e kiállítás is ahhoz, hogy az épnek születettek a testi fogyatékosokat egyenértékűnek tudják elfogadni és

tényleges teljesítmény, ne pedig felületes vizuális benyomás alapján ítéljék meg őket.

Az ezredvég és az évezred közötti küszöbről szinte már közhelyként emlékezik meg a média. Ez a küszöb újabb szimbolikus értelmet nyer, ha a testi fogyatékosok vevületében szemléljük. Az érintettek és az ügynek elkötelezett szakemberek együttműködésén és párbeszédén túl döntően a pedagógusok tudatformáló munkáján múlik, hogy a sérült társadalmi elfogadottság változik-e, s ki tud-e alakulni az akadályozott rétegek tényleges és végleges integrációja.

Szoleczky Emese

Kooperatív iskola? *A szervezeti viselkedés fejlesztése*

Tetszik, nem tetszik: kooperatív társadalom felé közeledünk, ha kínlódva is, egy ilyen társadalomban kooperatív viselkedésre képes embereknek kell lenniük, s ilyenek nevelésére csak kooperatív iskola képes. Ez lapos közhely, ám igaz. Az iskola lehet-e, s mi módon lehet kooperatív? Igaz-e, hogy ilyen irányba tartunk?

Hozzám a diszfunkciókról szóló jelzések jutnak el, hiszen egy ideje panaszkezelő rendszereket építgetek, s ilyen rendszereket próbálok „bevinni” az iskolába. Az utóbbi öt évben erősödni érzem a pedagógus kollégák vákuum-érzését. Valami fontos funkció – vélik sokan – hiányzik a mai iskolából. Egy kolléga – „civilben” tizenhárom éves lány édesanyja – elmondta, hogy nem engedí gyermekét az utcára menni egyedül, sőt a lány sem mer kijárni a közbiztonság és a kortársi fenyegetettség miatt. (A beszélgetés egyébként a drogok felől indult.) Valami, ami az iskolát iskolává teszi, mára hiányzik, tette hozzá. A konklúzió mindig ugyanaz ezeken a beszélgetéseken: mindegy, hogy út-

törő vagy cserkész, mindegy, hogy mi, valaminek a vákuum helyére kellene lépnie. Amikor a kooperatív iskola ismérveit, feltételeit soroljuk, tudjuk a „leckét”: diák-képviselő, diákrészvétel, a diákok jelenléte a közös döntésekben... S az is meghatározó, hogy ennek az intézményes alapja a DÖK (diákönkormányzat) kell legyen. Eltelt jó néhány év.

Vajon sikerült-e eljutnunk gondolatban addig, hogy listán össze tudjuk gyűjteni azokat a szükséges és elégséges feltételeket, melyeknek a rendelkezésére állása az első lépés? Lehet-e reálisan biztosítani, hogy legyen ütőképes DÖK, nem ám „díszítőkkö egyesülete”, akiket időnként előráncigál-

A szociológus szerző az Iskolakultúrában a kooperatív iskoláról zajló vitát eleveníti fel friss iskolai tapasztalatai alapján. (Papp György: *A kooperatív iskola*. 1996. május; Trencsényi László: *Még egyszer a kooperatív iskoláról*. 1996. november)